

УДК 821.11

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/46-1-19>

Людмила ГАПОНОВА,
 orcid.org/0000-0003-0199-6463
 кандидат філологічних наук, доцент,
 доцент кафедри гуманітарної підготовки,
 філософії та митної ідентифікації культурних цінностей
 Університету митної справи та фінансів
 (Дніпро, Україна) gaponova_luda@ukr.net

«ИНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ РОМАН» Г. ГЕССЕ «ГРА В БІСЕР»

У статті досліджується жанр «інтелектуального роману» як одного з напрямів модернізму на прикладі твору «Гра в бісер» Германа Гессе. Визначення дослідників щодо жанрової приналежності роману суттєво різняться: «роман-утопія», «філософська утопія», «роман виховання», «роман-притча», «роман непрямого зображення», а також «інтелектуальний роман» і «філософський роман» (деякі дослідники ототожнюють ці два поняття) тощо. Зазначено, що складністю під час визначення жанру «інтелектуального роману» є гранична, розмитість його меж та перетин з «філософським романом». Для вирішення цієї проблеми було висвітлено і порівняно жанрові загальні ознаки романів, що традиційно зараховуються до «інтелектуальних» і «філософських» романів. З'ясовано, що розбіжності простежуються у тлумаченні та інтерпретації особливостей зазначених двох жанрів. Зокрема, «філософський роман» характеризується наявністю оформленої концепції світосприйняття, що вибудовується за допомогою особливостей створення образів, композиції тощо, тобто певних засобів, що використовує автор для досягнення творчого задуму. Визначено, що загальні засади щодо структури німецького «інтелектуального роману» ґрунтуються на використанні двох вимірів за А. Шопенгауером, тобто у творах зображена багатошарова дійсність, а подібне світосприйняття зумовлене впливом неоплатонічної філософії А. Шопенгауера, який вважав, що реальність є просто відбиттям суті ідеї. Зазначена структура передбачає відокремлення оповіді від побуту чи соціально-історичного буття. Простежено, що німецький «інтелектуальний роман» має таку жанрову ознаку, як герметичність, що в романі «Гра в бісер» Г. Гессе створює специфічний зв'язок між історичним і особистісним часом, де останній існує дистильовано від соціально-історичних подій. Окрім того, твір «Гра в бісер» Г. Гессе визначають за жанром як «інтелектуальний роман», оскільки задум письменника розкривається не лише за допомогою мови образів, а й за допомогою мови понять, органічно пов'язаної із системою образів. Теоретичні роздуми в романі, а також екскурси стають невіддільною частиною художнього цілого, традиційна романтична динаміка подій відходить на другий план, на перший план виступає динаміка думки, висловленої з високою словесною рельєфністю, отже, цей складний, багатоплановий спосіб створення твору є визначальним у традиції «інтелектуального роману».

Ключові слова: «інтелектуальний роман», жанр, жанрова ознака, «Гра в бісер», Г. Гессе.

Liudmyla HAPONOVA,
 orcid.org/0000-0003-0199-6463
 Candidate of Philological Sciences, Assistant Professor,
 Assistant Professor at the Department of Humanity Preparations,
 Philosophy and Custom Identification of Cultural Values
 University of Customs and Finances
 (Dnipro, Ukraine) gaponova_luda@ukr.net

“INTELLECTUAL NOVEL” H. HESSE “THE GLASS BEAD GAME”

The article examines the genre of the “intellectual novel” as one of the directions of modernism, using the example of the work “The Glass Bead Game” H. Hesse. The definitions of researchers regarding the genre of the novel differ significantly: “novel-utopia”, “philosophical utopia”, “novel of education”, “novel-parable”, “novel of an indirect image”, as well as “intellectual novel” and “philosophical novel” (some researchers identify these two concepts). It is noted that the difficulty in defining the genre of the “intellectual novel” is the extreme, blurring of its boundaries and the intersection with the “philosophical novel”. To solve this problem, the genre characteristics of novels that traditionally belong to “intellectual” and “philosophical” novels were highlighted and compared. It was found that disagreements can be traced in the interpretation and interpretation of the features of these two genres, in particular, the “philosophical novel” is characterized by the presence of a formalized concept of perception of the world, which is built using the features of creating images, composition, etc., that is, certain means that the author uses to achieving a creative concept. It is determined that the general principles of the structure of the German “intellectual novel” are based on the use of two dimensions according to A. Schopenhauer. Such a structure presupposes the separation of narrative and socio-historical being. It was found that the German “intellectual novel” has such a genre feature as hermeticity that in the novel “The

Glass Bead Game” H. Hesse creates a specific connection between historical and personal time, where the latter exists distilled from socio-historical events, in addition, the work “The Glass Bead Game” H. Hesse is defined by the genre as an “intellectual novel”, since the writer’s creative intention is revealed not only through the language of images, but also through concepts that are organically linked with the system of images. Theoretical reflections in the novel become an integral part of the artistic whole, the traditional romantic dynamics of events fades into the background, and the dynamics of thought expressed with high verbal relief come to the fore, therefore, this complex, multifaceted way of creating a work is defining in tradition “intellectual novel”.

Key words: “Intellectual novel”, genre, genre feature, “The Glass Bead Game” H. Hesse.

Постановка проблеми. Творчість Г. Гессе межує з романтизмом XIX ст. та латиноамериканським магічним реалізмом, її часто пов’язують із традицією «інтелектуального роману» як одного з напрямів модернізму. Унікальність і своєрідність роману Г. Гессе «Гра в бісер» спричинила низку досліджень науковців щодо аналізу і спроб визначення жанрової приналежності твору. Найчастіше твір визначають як «інтелектуальний» або «філософський роман», а також «роман-утопія» чи «філософська утопія», «роман-притча», «роман виховання», «роман непрямого зображення» тощо. Основною складністю у визначенні жанру «інтелектуального роману» є на перший погляд гранична розмитість його меж та перетин з «філософським романом».

Для вирішення цієї проблеми варто порівняти жанрові загальні ознаки романів, що традиційно зараховуються до «інтелектуальних» і «філософських» романів. Розбіжності простежуються у тлумаченні та інтерпретації особливостей зазначених двох жанрів, оскільки визначень такого жанру, як «філософський роман», досить багато. Попри те, що загальна ідейна спрямованість цих творів зрозуміла, невирішеним залишається питання про те, які саме твори варто підпорядковувати безпосередньо цьому жанру, а які вважати етапом його становлення або подальшої еволюції. Якщо спробувати подати узагальнену картину уявлень про цей жанр, то «філософський роман» характеризується наявністю оформленої концепції світосприйняття, що вибудовується за допомогою особливостей створення образів, композиції тощо, тобто певних засобів, що використовує автор для досягнення творчого задуму. Тому вважаємо за доцільне висвітлити й проаналізувати жанрові суттєві ознаки, що дають змогу характеризувати твір Г. Гессе як «інтелектуальний роман».

Аналіз досліджень. Найяскравіший представник цього жанру і, безперечно, ключова постать німецької та світової літератури XX ст. Т. Манн уперше вжив цей термін у статті “Über die Lehre Spenglers” / «Про вчення Шпенглера» (1924). На думку автора, необхідність появи нових форм літератури безпосередньо була зумовлена атмосферою століття. Висвітлюючи «інтелектуальний роман» як жанр, необхідно зауважити, що

більшість дослідників, які вживають цей термін, вважають його умовним. Зокрема, дослідниця німецької літератури Н. С. Павлова у своїх наукових статтях та монографіях, присвячених цій темі, відмовляється від терміна «інтелектуальний» на користь терміна «філософський».

Досліджуючи творчість видатного письменника, академік І. П. Мегела зазначає: «Найбільш точним видається означення «Гри в бісер» як «філософської утопії, дія якої відбувається у далекому майбутньому, коли людство встигло розпізнати гіркоту плодів всеохопної прагматичної брехні, хижацького егоїзму та рекламної фальсифікації духовних вартостей, а розпізнавши, створило співтовариство хранителів істини – Касталійський Орден» (Мегела, 2015 b: 383).

Професор І. Л. Михайлин стверджує: «Твори Г. Гессе – це у найвищій мірі зразки інтелектуальної прози, а його роман «Гра в бісер» місцями скидається на філософський трактат. ... Роман «Гра в бісер» написаний як репліка в діалозі інтелектуалів середини XX століття» (Михайлин, 2016: 64).

Мета статті – висвітлити і проаналізувати ознаки, а також сформулювати і розширити уявлення про жанр «інтелектуального роману» на прикладі твору «Гра в бісер» Г. Гессе.

Виклад основного матеріалу. Герман Гессе відносив себе до розряду письменників і не вважав себе політиком. Як обґрунтування свого стриманого ставлення до різних політичних відомств він говорив, що все, пов’язане з політикою, це не його, бо інакше він давно вже був би революціонером. Г. Гессе мав єдине пристрасне бажання – знайти шлях до самого себе і досягнути сферу «чистого духу». Проте це зовсім не означає, що письменник був аполітичним. Г. Гессе був глашатаєм миру та гуманності і вважав, що гуманність і політика у принципі виключають одна одну, але служити обом відразу навряд чи можливо. До початку Першої світової війни Г. Гессе був серед небагатьох німецьких інтелектуалів, хто не поділяв загального захоплення війною. З 1914 до 1918 р. письменник опублікував не менше двох десятків пронизаних гострою критикою антимілітаристських статей і звернень у газетах, що виходили німецькою мовою. З 1915 р. він працював

у м. Берн у Комітеті соціальної допомоги німецьким військовополоненим. Він рано почав критикувати німецький націонал-соціалізм. Національний тип філософії, на ґрунті якої виник «інтелектуальний роман», суттєво відрізнявся від, наприклад, австрійської філософії, взятої як певна цілісність. Його книги хоч і не були заборонені у Третьюму рейху, але розглядалися як небажані. Тому «Гра в бісер» могла побачити світ лише у Швейцарії.

Більшість романів Г. Гессе відповідають традиції німецького «інтелектуального роману». Це означає, що у таких творах сюжет і образи відіграють меншу роль, ніж роздуми героїв чи автора, які намагаються знайти відповіді на актуальні питання, пов'язані з долею європейської цивілізації, питання про сенс життя. Німецька література того часу, а особливо подальших десятиліть, виділяється на тлі інших літератур своєю особливою схильністю до філософічності як форми розуміння життя. «Інтелектуальний роман» – явище, коли література прямо змикається з філософією. Автори інтелектуального роману – це Томас Манн, Макс Фріш, Гюнтер Грасс, Ярослав Івашкевич, Михайло Булгаков. Дослідники німецької літератури досить часто ставлять поруч із Германом Гессе Томаса Манна, які ніби рухаються паралельно, вони обидва інтелектуальні і впливові. Романи Т. Манна «Зачарована гора» (1924), «Доктор Фаустус» (1947) – це достатньо пильний розгляд філософських питань, роздуми про долю мистецтва та шляхи культури ХХ ст. На той час у літературі панував модернізм. Г. Гессе також один із модерністів, але відрізняється від інших тим, що його герої завжди шукають, помиляються, але не здаються, вони не мають відчуття безсилля та розпачу, що достатньо часто транслюють інші автори.

Загальні засади щодо структури німецького «інтелектуального роману» ґрунтуються на використанні двох вимірів за А. Шопенгауером (Т. Манн «Зачарована гора», Г. Гессе «Степовий вовк», «Гра в бісер»), тобто у творах зображена багатозарова дійсність. Подібне світосприйняття зумовлене впливом неоплатонічної філософії, зокрема філософії А. Шопенгауера, який вважав, що реальність є просто відбиттям суті ідеї. Зазначена структура передбачає виокремлення оповіді від побуту чи соціально-історичної реальності. Це сформувало наступну ознаку німецького «інтелектуального роману» – герметичність. Герметичність «Гри в бісер» Г. Гессе створює специфічний зв'язок для історичного і особистісного часу, що плине дистильовано від соціально-історичних подій. Цей справжній час існує в суворій замкнутості Касталії. Щодо історичного часу Г. Гессе

стверджував, що реальність є тим, чим за жодних обставин не потрібно задовольнятися і що не варто обожнювати, оскільки вона є випадковістю.

Дослідники твору навіть не прагнуть з впевненістю чітко окреслити сюжетні лінії роману: «Такі твори важко або й неможливо переказати. У них немає сюжету. Або якщо він у них навіть є, то не він несе на собі функцію змістотворення. Тобто без нього не можна обійтися. Але... він не головний. Головні ті розмови, які ведуть між собою герої. Ці розмови більше скидаються на діалоги Платона чи Сковороди, аніж на динамічний обмін репліками в інших авторів. Ці діалоги не інформативні, вони не просувають уперед сюжет, не повідомляють про обставини життя співрозмовників, але вони стають актом мисленнєвого процесу, розвивають думку, у них відбивається й відбувається пошук істини» (Михайлин, 2016). У «Гри в бісер» є декілька взаємодоповнюючих пластів змісту, що коригують один одного. Сюжет не розкриває, як на перший погляд може здаватися, повного сенсу роману.

Г. Гессе прагнув гармонії і як «містичний» автор, обрав своєрідний спосіб викладу – споглядання. Письменник повсякчас перебував у пошуках сенсу життя. Мудрість і передбачення Г. Гессе полягає в тому, що він зобразив не лише постмодерністський занепад культури, а й вказав шляхи її порятунку. Не випадково дія цього роману спроектована в далеке майбутнє, а початком відліку для нього стала так звана «фейлетоністична епоха». Письменник зобразив, якою може бути ідеальна постмодерністська гра: грандіозною містерією, справжнім мистецтвом просвітленого, гігантсько-ерудованого людського духу.

Автору «Гри в бісер» багато в чому вдалося випередити своїх сучасників і створити «інтелектуальний роман», у якому провідні тенденції наукового світу письменник чітко окреслив і відтворив як ідеальну модель інтелекту майбутнього. У такому розумінні прагнення до гри в бісер як великого надбання Касталії (саме ще прагнення і пошук, а не гра) стає квінтесенцією модерністської свідомості, а також спробою створення «супермови», завдяки якій можна висловити «світ як єдність», включаючи навіть внутрішній світ людини.

Отже, жанрові ознаки німецького «інтелектуального роману» такі:

- складність та багаторівневність тексту, тобто асоціативність, символізм, гра, художні паралелі та відповідності; лейтмотивна організація тексту як наслідок орієнтації на музичні та міфологічні структури;
- час космічний, суспільний, світовий час історії та суб'єктивний особистий час людини; кожен

час має свій простір; створення декількох нових реальностей або особливих закритих просторів;

– інтерпретація реального життя сучасної людини з позиції закінченої філософської концепції, при цьому роман повинен залишатися твором мистецтва і не сприйматися як філософський трактат;

– синтетичність структури, тобто синтез філософських, музичних, міфологічних структур в одному художньому тексті;

– психологізм, тобто людина розглядається передусім як представник людства і лише потім як соціальний тип;

Щодо структури німецького «інтелектуального роману», то вона передбачає наявність декількох шарів дійсності, що не зливаються, тобто обов'язкова наявність різних поверхів буття, оцінюваних, вимірюваних і співвідносних один з одним; художнє напруження в творі досягається шляхом поєднання цих шарів у єдине ціле.

Особливе трактування часу в ХХ ст. вплинуло і на «інтелектуальний роман», тобто переміщення у минуле та майбутнє, довільне прискорення та уповільнення часу. У творі час не лише дискретний, але ще й розірваний на якісно різні шматки. Тільки в німецькій літературі спостерігаються такі напружені відносини між часом історії та часом особистості.

Психологізм «інтелектуальному роману» полягає в тому, що йому властиве збільшене зображення людини. Інтерес автора зосереджений не стільки на висвітленні прихованого внутрішнього життя героя, скільки на зображенні людини як представника людства. Образ стає менш висвітленим психологічно, але достатньо розгорненим. Душевне життя персонажів має могутній зовніш-

ній регулятор, це не скільки середовище, стільки події світової історії, загальний стан світу.

Висновки. Отже, у «філософському романі» простежуються два пласти, один з яких образний, а інший – концептуальний, що зорієнтований на глобальні філософські закономірності буття. Це створює своєрідний ґрунт для формування та формулювання філософської концепції чи концепцій. Така орієнтація авторської свідомості отримує втілення у специфіці предмета художнього зображення: природи людини та її сутності. У проблематиці твору подібна спрямованість авторської свідомості націлена на акцентування питань про сенс життя, місце людини у світі, моральні закони соціально-історичного життя, що зазвичай вкладаються в поняття філософських, тобто увага письменника спрямована на зображення людини з погляду загальних закономірностей її життя, а не одиничного і особливого.

Твір «Гра в бісер» Г. Гессе визначають за жанром як «інтелектуальний роман», оскільки думка письменника розкривається не лише за допомогою мови образів, а й у більш прямій формі – мовою понять, органічно пов'язаною з системою образів. Теоретичні роздуми в романі, а також екскурси стають невіддільною частиною художнього цілого, традиційна романтична динаміка подій відходить на другий план, натомість на перший план виступає динаміка думки, висловленої з високою словесною рельєфністю, отже, цей складний, кінестетичний, багатоплановий спосіб побудови твору є визначальним у традиції «інтелектуального роману», чим і зумовлює, власне, його назву.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Мегела І. «Гра в бісер» Германа Гессе як філософська утопія. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»*. 2015. Вип. 54. С. 200–205.
2. Мегела І. П. Ігрові аспекти філософської утопії Г. Гессе «Гра в бісер». *Літературознавчі студії*. 2015. Вип. 1(1). С. 381–390.
3. Михайлин І. Л. Рецепт подолання масового суспільства в романі Германа Гессе «Гра в бісер». *Філологічні трактати*. 2016. Т. 8. № 2. С. 63–73.
4. Павлова Н. С. Типология немецкого романа. 1900–1945. Москва : Наука, 1982. 278 с.
5. Гра в бісер. Спроба опису життя магістра гри Йозефа Кнехта разом з його творами : роман / Герман Гессе; [пер. з нім. Є. О. Поповича; пер. віршів Л. В. Костенко; передм. Д. В. Затонського]. Харків : Фоліо, 2020. 571 с.

REFERENCES

1. Mehela I. P. "Hra v biser" Hermana Hesse yak filosofska utopiia ["The Glass Bead Game" of Hesse as a philosophical utopia]. *Scientific notes the National University "Ostroh Academy". Series "Philological"*. 2015, Vol. 54, pp. 200–205. [in Ukrainian].
2. Mehela I. P. Ihrovi aspekty filosofskoi utopii H. Hesse "Hra v biser" [Game aspects of philosophical utopia Hermann Hesse "The Glass Bead Game"]. *Literary studies*. 2015. Vol. 1(1), pp. 381–390. [in Ukrainian].
3. Mykhaylin I. L. Retsept podolannia masovoho suspilstva v romani Hermana Hesse "Hra v biser" [The recipe to cthe mass society in the novel by Hermann Hesse "The Glass Bead Game"]. *Philological treatise*. 2016. Vol. 8, Nr 2, pp. 63–73. [in Ukrainian].
4. Pavlova N. S. Tipologiya nemetskogo romana [Typology of the German novel]. 1900–1945. Moscow: Nauka, 1982, 278 p. [in Russian].
5. Hra v biser. Sproba opysu zhyttia mahistra hry Yozefa Knekhta razom z yoho tvoramy : roman [The Glass Bead Game. An attempt to describe the life of the master of the game Joseph Knecht with his works : a novel] / Hermann Hesse; [translated from German by E. O. Popovich; translation of poems by L. V. Kostenko; foreword by D. V. Zatonsky]. Kharkiv: Folio, 2020. 571 p. [in Ukrainian].